

СОЦІАЛЬНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРАВА ТА ЇЇ ЧИННИКИ

SOCIAL EFFICIENCY OF LAW AND ITS FACTORS

Колич О.І., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри теорії права та конституціоналізму
Інститут права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Стаття присвячена проблемам соціальної ефективності права й чинникам, які впливають на результативність закону. Ефективність права виступає однією з найважливіших проблем правотворення та охоплює комплекс проблем, чинників і критеріїв, котрі в єдності впливають на кінцеву безпосередню соціальну ефективність права. Зазначається, що соціальна ефективність права нерозривно пов'язана з його соціальною зумовленістю, тому аналіз ефективності того чи іншого акта слід розпочинати зі з'ясування об'єктивних обставин, які передували й спричинили його прийняття. На ефективність закону впливає ряд як соціальних, так і техніко-юридичних факторів. До соціальних факторів слід віднести: відповідність закону основним принципам природного права; відповідність реальній соціально-політичній ситуації; відбиття в законі об'єктивних обставин і потреб; рівень правосвідомості й правової культури громадян; схвалення нормативно-правового акта суспільством. Фактори техніко-юридичного характеру слід виділити такі: зміст закону та його юридична досконалість; відповідність правовій ситуації в державі; досконалість правозастосовчої практики; рівень знання законів громадянами. Одним із найважливіших критеріїв соціальної ефективності закону є його відповідність нормам і принципам природного права, які виступають першоосновою правового статусу людини й громадянина. Зазначається, що не менш важливим фактором соціальної ефективності є відповідність закону реальній соціально-політичній ситуації, тобто закон повинен відповідати реальному стану розвитку конкретної сфери суспільних відносин та орієнтуватися на актуальні проблеми розвитку конкретного суспільства. Інші соціальні фактори ефективності закону, такі як рівень правової культури й правосвідомості, схвалення нормативного акта суспільством, так чи інакше виступають похідними від двох перших чинників ефективності. Поряд із системою соціальних факторів ефективності нормативно-правового акта не менш важливими вважаються і техніко-юридичні чинники, які виконують функцію фактичного буття права в суспільстві, надання йому зовнішнього оформлення та підтримання силою державного примусу.

Ключові слова: соціальна ефективність права, соціальна зумовленість права, законотворча діяльність, чинники ефективності закону.

The article is devoted to the problems of social effectiveness of the law and the factors that affect the effectiveness of the law. The effectiveness of law is one of the most important problems of lawmaking, and covers a set of problems, factors and criteria that together affect the ultimate direct social effectiveness of law. It is noted that the social effectiveness of the law is inextricably linked with its social conditionality, so the analysis of the effectiveness of an act should begin with clarifying the objective circumstances that preceded and led to its adoption. The effectiveness of the law is influenced by a number of both social and technical and legal factors. Social factors include: compliance of the law with the basic principles of natural law; compliance with the real socio-political situation; reflection in the law of objective circumstances and needs; the level of legal awareness and legal culture of citizens; approval of a legal act by society. Factors of technical and legal nature should include the following: the content of the law and its legal perfection; compliance with the legal situation in the country; perfection of law enforcement practice; level of knowledge of laws by citizens. One of the most important criteria for the social effectiveness of the law is its compliance with the norms and principles of natural law, which are the basis of the legal status of human and citizen. It is noted that no less important factor of social efficiency is the compliance of the law with the real socio-political situation, ie the law must correspond to the real state of development of a particular sphere of public relations and focus on current problems of a particular society. Other social factors of the effectiveness of the law, such as the level of legal culture and legal awareness, the approval of the normative act by society in one way or another are derived from the first two factors of effectiveness. Along with the system of social factors of the effectiveness of the normative legal act, no less important are the technical and legal factors that perform the function of the actual existence of law in society, giving it an external design and maintaining the force of state coercion.

Key words: social efficiency of law, social conditionality of law, legislative activity, factors of law efficiency.

Право, як основний регулятор суспільних відносин, виступає інструментом, який покликаний впорядковувати функціонування суспільства в цілому, включаючи весь комплекс взаємозв'язків, вплив на які є доцільним та необхідним. Взаємозв'язок між правом та суспільством має двосторонній характер. З одного боку, існування суспільства породжує саму необхідність існування правових норм. З іншого боку, право, як засіб регулювання, який є соціально обумовленим, чинить зворотній вплив на функціонування соціуму, і в цьому аспекті варто звернутися до питання соціальної ефективності права, як міри цільових можливостей права реально впливати на суспільні відносини. Аналіз соціальної обумовленості права та його соціальної ефективності дає можливість зробити висновки про існуючі суспільні проблеми, а також достатність чи недостатність наявних механізмів правового регулювання.

Соціальна система є цілісним утворенням, основною структурною одиницею якого є людина. Взаємозв'язки між індивідами, весь комплекс соціальних інститутів, організацій, соціальних груп, наявна система норм та цінностей відтворюються в історичному процесі та мають стійкий характер. Вивчення середовища, в якому право формується та функціонує, розуміння його як елемента суспільного цілого, як одного із суспільних феноменів, який тісно пов'язаний з іншими феноменами, такими як культура,

релігія, ідеологія, політика, економіка, мораль тощо, дає можливість встановити критерії ефективності права і максимально його оптимізувати відповідно до запитів конкретного суспільства. Дослідження регулюючого впливу права та його соціальної ефективності дає можливість встановити достатність або недостатність правових засобів, обраних для досягнення цілі правового регулювання, виявити його дефекти та своєчасно внести зміни у законодавчі акти для коригування нормативно-правового регулювання тих чи інших відносин. Соціологічний у широкому сенсі цього слова підхід до пізнання правових явищ дає змогу більш глибоко, всебічно і комплексно з'ясувати їх сутність та природу [2, с. 152].

Регулюючим впливом дії права об'єктивно зумовлюється поява певних соціальних феноменів і явищ, оскільки право своїм впливом формує певний уклад суспільного життя, упорядковує в різний спосіб рух суспільних відносин, спрямовує або гальмує їх розвиток [5, с. 69].

Внаслідок регулятивного впливу права на суспільство відбувається постійна еволюція останнього, яка, в свою чергу, обумовлює необхідність нормативно-правових трансформацій. Право існує для забезпечення оптимального рівня соціальних відносин і сприятливої для суспільства форми їх змін [4, с. 63]. Саме тому проблематика соціальної ефективності права привертає особливу увагу.

Ефективність права є однією з найважливіших проблем правотворення, правозастосування, правореалізації, а також соціологічно-правової та юридичної науки загалом. Дана проблематика є доволі комплексною та багатогранною, оскільки охоплює питання правосвідомості, праворозуміння, правотворчості, фактичного функціонування права та прогнозування наслідків його дії.

Соціальна ефективність права нерозривно пов'язана із його соціальною обумовленістю, оскільки ефективною може бути лише та норма, яка викликана об'єктивними потребами суспільства і актуальними його запитамі. Якщо ж певна норма прийнята під впливом суб'єктивних потреб, або ж внаслідок неадекватної оцінки суспільних реалій, вона неминуче приведе до дестабілізації суспільства та його дисгармонії. Норма права повинна бути своєчасною. Негативні наслідки має як запізнена фіксація відносин, так і така модель правового регулювання, яка суттєво випереджує досягнутий суспільством рівень розвитку, тобто необхідно враховувати ступінь зрілості об'єктивних умов. В протилежному випадку ступінь прийняття суспільством певної норми та її соціальна ефективність буде критично низькою, а то і взагалі відсутньою. В найгіршому випадку зазначена ситуація може стати причиною суспільних протестів та дестабілізації відносин у соціумі.

Звертаючись до соціальної обумовленості правових норм, слід звернути увагу на те, що регулювання суспільних відносин – це двосторонній процес. З одного боку – законодавець, на стороні якого уся сила державного примусу, а з іншого – індивіди та їх об'єднання, на яких спрямований правовий вплив. Їх поведінку визначає сукупність мотивів, цілей, установок, соціально-психологічних факторів тощо. Бажаний соціальний ефект проявляється лише за умови ефективної взаємодії усіх учасників згаданого процесу, а соціальна цінність правової норми повинна оцінюватися з позиції можливості дієвого захисту прав та інтересів кожного індивіда.

Варто зауважити, що соціальна обумовленість права не повинна обмежуватися врегулюванням суспільних відносин шляхом закріпленням норм суто заборонного чи зобов'язального характеру. Для досягнення максимальної соціальної ефективності необхідно є така концепція правової норми, яка б гармонійно поєднувала у собі як заборони, так і стимули законослухняної поведінки, виробляючи в громадян позитивну правосвідомість, повагу до права та закону та внутрішнє переконання діяти відповідно до приписів, які особа розцінює як справедливі та корисні. Звичайно, що ефективність закону не може зводитися лише до правомірної поведінки та переконаності громадян у його "правильності", інколи законодавчі акти спрямовані на досягнення більш далекосяжних цілей, окремі аспекти досягнення яких громадяни або й усе суспільство може не схвалювати. Проте, в будь-якому випадку, кінцевою метою закону повинно слугувати підвищення рівня реалізації прав і свобод, майбутній розвиток у напрямку побудови правової держави та громадянського суспільства із високим ступенем врахування інтересів кожного індивіда.

Варто зауважити, що свої соціальні функції право досить часто виконує приховано, формуючи правосвідомість індивідів та трансформуючи її у правомірну поведінку. В даному аспекті вирішальне значення надається повазі до закону та пропаганді принципу верховенства права. Навіть не знаючи точного змісту правової норми, особа може діяти відповідно до її приписів, керуючись звичною поведінкою у певних відносинах щодо інших осіб. Компенсаторним механізмом у даному випадку виступає не саме знання нормативних актів, а обізнаність із практикою їх застосування. Звичайно, що рівень знання права різними особами суттєво відрізняється, що пояснюється різними суб'єктивними факторами: віком, фахом, соціальним статусом, рівнем освіти, ступенем соціалізації тощо. Водночас, стрімкий прогрес та розвиток інформа-

ційного суспільства сприяє все більшому поширенню правової освіти та правових знань серед різних соціальних прошарків.

Основним маркером ефективності нормативно-правового акта є рівень його практичної дієвості відносно визначених законодавцем цілей, тобто визначається співвідношенням цілей певної норми та результатами їх реалізації. В даному контексті І.Ю.Настяк визначає такі недоліки законотворчої діяльності в Україні:

- надмірна декларативність законів, відсутність чітко відпрацьованого механізму дії їх приписів, внаслідок чого такі закони "обрастають" численними і часто недоцільними підзаконними актами;
- дублювання одних і тих самих норм у різних законах та інших нормативних актах;
- невинуватий поспіх у підготовці і прийнятті низки чинних законів та інших нормативних актів;
- недостатня соціологічна забезпеченість підготовки проектів нормативних актів, відсутність аналізу соціально-економічних та інших наслідків прийняття рішень;
- відсутність комплексного підходу до регулювання суспільних відносин [3, с. 114].

Водночас варто визначити ряд чинників, які впливають на ефективність закону. На нашу думку, до таких чинників слід віднести:

- відповідність закону основним принципам природного права;
- відповідність закону реальній соціально-політичній ситуації;
- відображення в законі об'єктивних обставин та потреб;
- рівень правосвідомості та правової культури громадян;
- схвалення нормативно-правового акту суспільством;
- зміст закону та його юридична досконалість;
- відповідність правовій ситуації в державі;
- досконалість правозастосовчої практики;
- рівень знання законів громадянами.

Таким чином, фактори, які впливають на соціальну ефективність права можна умовно поділити на фактори техніко-юридичного характеру та соціальні фактори.

Чи не найважливішим соціальним фактором ефективності закону, на нашу думку, виступає критерій відповідності закону нормам природного права. Процедура введення у закон норм і принципів природного права, соціальних потреб та інтересів громадян становить зміст правотворчості. Натомість, нормотворчість – це одна з форм державного управління суспільством. Як будь-який соціальний процес – це усвідомлена, цілеспрямована діяльність, що здійснюється через право і правові норми [1, с. 4]. Природні права, як першооснова правового статусу людини і громадянина, мають абсолютний характер, тобто невідчужувані та не підлягають обмеженню. Жоден законодавчий акт не повинен посягати на життя, здоров'я, свободу особи, її честь та гідність. Природні норми в суспільстві формуються еволюційно, і повинні виступати атрибутами позитивного права, а їх неврахування неминуче веде до нівелювання аксіологічних властивостей права загалом.

Не менш важливим фактором ефективності є відповідність закону реальній соціально-політичній ситуації. Тобто правове регулювання не лише повинно бути спрямоване на впорядкування актуальних суспільних відносин, але й відповідати реальному стану розвитку тієї чи іншої сфери, орієнтуватися на проблемні аспекти функціонування того чи іншого суспільства, а також відповідати останнім, і навіть прогресивним тенденціям регулювання та правового забезпечення конкретного виду правовідносин. При чому оцінку таких тенденцій варто здійснювати не лише в межах певної держави, але у більш ширших масштабах, про потребі запозичуючи досвід інземних держав, інколи зі застосуванням методу екстраполяції, а від-

так корегування з врахуванням недосконалостей регулювання в минулому.

Як нормативний акт вищої сили, закон повинен відображати та врегульовувати об'єктивні потреби відповідно до тих обставин, які склалися у суспільстві. У протилежному випадку показники соціальної ефективності будуть практично відсутні.

Рівень правосвідомості та правової культури громадян виступає важливим критерієм його соціальної ефективності. Норма права буде діяти більш ефективно в такому суспільстві, де показники правосвідомості та правової культури вищі, тобто де панує дух поваги до права, культивується правомірна поведінка, успішно проводиться правова пропаганда та правове виховання. В даному випадку можемо говорити про те, що рівень знання закону, його схвалення та правомірна поведінка громадян тісно пов'язані з рівнем досконалості закону та практиці його застосування. У випадку недосконалості закону матиме місце несхвалення його суспільством. Водночас, навіть найбільш досконалий закон не буде соціально ефективним, якщо для певного суспільства характерний низький рівень правосвідомості чи правової культури.

Схвалення нормативно-правового акта суспільством виступає як один із критеріїв його ефективності. У протилежному випадку, навіть за умови розуміння громадянами необхідності прийнятої норми для подальшого прогресивного розвитку, матимуть місце загальні втрати соціальної ефективності закону.

Зміст закону та його юридична досконалість, відповідність правовій ситуації в державі, досконалість правозастосовчої практики, рівень знання законів громадянами виступають як фактори техніко-юридичного характеру, і впливають як на соціальну ефективність акта, так і на систему соціальних факторів.

Висновки

Таким чином, соціальна ефективність права виступає основним критерієм оцінки міри можливостей права реально впливати на суспільні відносини. Для встановлення критеріїв ефективності права та його максимальної оптимізації необхідно, перш за все, вивчити середовище, у якому право буде функціонувати, а також систему його взаємозв'язків зі супутніми, пов'язаними сферами життя суспільства. Оцінка соціальної ефективності права дає можливість зробити висновок про достатність або недостатність правових засобів, обраних для досягнення мети правового регулювання.

До чинників, які впливають на ефективність закону, слід віднести ряд факторів соціального та техніко-юридичного характеру, а саме: відповідність закону основним принципам природного права; відповідність закону реальній соціально-політичній ситуації; відображення в законі об'єктивних обставин та потреб; рівень правосвідомості та правової культури громадян; схвалення нормативно-правового акту суспільством; зміст закону та його юридична досконалість; відповідність правовій ситуації в державі; досконалість правозастосовчої практики; рівень знання законів громадянами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баран А.В. Межі буття і дії позитивного права: теоретико-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук :12.00.01. Львів, 2018. 202 с.
2. Джуль В.В. Цивілізаційна парадигма соціології конституційного права. *Право України*. 2012. № 7. С. 151–160.
3. Настасяк І.Ю. Соціологія права : навчальний посібник. Львів, 2008. 196 с.
4. Осипова Н.П. Соціальна ефективність права: онтологічні проблеми. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2005. Випуск 9. С. 63–72.
5. Самбор М.А. Соціологія адміністративно-деліктного права України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2017. № 4. С. 68–74.